# ALISHER NAVOIYNING "SIROJ UL-MUSLIMIN" ASARI YARATILISH TARIXI VA BADIIY-USLUBIY XUSUSIYATLARI

**Qahhorov Saydullohon Jamoliddin o'g'li**
**Yangi asr universiteti**
**Lingvistika (Sharq tillari) mutaxassisligi 2-magistranti**

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Siroj ul-muslimin" asarining yaratilish tarixi, g'oyaviy mazmuni, kompozitsion qurilishi va badiiy-uslubiy xususiyatlari tahlil qilindi. Shoirning asar yozish sabablariga doir qarashlari, diniy-ma'rifiy tushunchalarni nazm orqali bayon etish mahorati, turkiy tilning ifoda imkoniyatlaridan foydalanishi hamda matnda qo'llangan badiiy vositalar o'rganildi. Tahlilda asarning 2000-yilda Suyima G'aniyeva tomonidan nashrga tayyorlangan matniga asoslanildi. Shuningdek, asarning ma'rifiy vazifasi bilan poetik xususiyatlari o'rtasidagi munosabat yoritildi.

**Kalit so'zlar:** Alisher Navoiy, "Siroj ul-muslimin", mumtoz adabiyot, diniy-ma'rifiy asar, yaratilish tarixi, masnaviy, badiiy uslub, poetika, eski o'zbek adabiy tili, matnshunoslik.

## KIRISH

Alisher Navoiy ijodiy merosini o'rganish o'zbek mumtoz adabiyotining taraqqiyot bosqichlari, badiiy tafakkur imkoniyatlari va eski o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayonlarini anglashda muhim ahamiyatga ega. Shoir asarlarida inson kamoloti, axloq, e'tiqod, adolat va ma'naviy mas'uliyat masalalari turli janrlar hamda badiiy shakllar orqali ifodalangan. Uning diniy-ma'rifiy yo'nalishdagi asarlari ham shu jihatdan alohida tadqiqotga loyiq.

"Siroj ul-muslimin" ana shunday asarlardan biridir. Asarning nomi "musulmonlar chirog'i" yoki "musulmonlar yo'lini yorituvchi nur" mazmunini anglatadi. Bu nom asarning ma'rifiy yo'nalishiga ishora qiladi. Biroq uning adabiy ahamiyatini faqat diniy qoidalarning bayoni bilan izohlash yetarlimi? Asarda

mazmunni tartibli ifodalash, she'riy shakldan foydalanish va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq masalalar ham muhim o'rin tutadi.

"Siroj ul-muslimin"da islom ta'limotiga oid tushunchalar nazm shaklida yoritilgan. Asarning kompozitsiyasi, boblarining mazmuniy izchilligi va bayon usuli muallifning ma'rifiy maqsadini ochishga xizmat qiladi [1]. Shu sababli uni o'rganishda tarixiy-adabiy yondashuv bilan bir qatorda, matnning badiiy qurilishi va til xususiyatlarini tahlil qilish ham zarur.

## 1. "SIROJ UL-MUSLIMIN" ASARINING YARATILISH TARIXI

Mumtoz adabiy yodgorlikning yaratilish tarixini o'rganishda muallifning o'z asarida keltirgan ma'lumotlari alohida ahamiyatga ega. Chunki bunday ma'lumotlar asarning yuzaga kelish sabablari, muallifning niyati va tarixiy sharoitini bevosita anglash imkonini beradi. "Siroj ul-muslimin"ning bu jihatdan muhim qismi "Kitob nazmining sababi" sarlavhasi bilan berilgan.

Navoiy ushbu bo'limda asarni yaratish niyati qanday paydo bo'lganini bayon qiladi. Dastlab shoir o'z she'riyatining xalq orasida keng tarqalganini eslatadi. Keyin esa she'rning ta'siri va uning diniy-ma'rifiy vazifasi haqida bildirilgan fikrni keltiradi. Muallifning bayonidan anglashilishicha, uning ijodiy faoliyatida badiiy so'zning imkoniyatlari bilan bir qatorda, diniy bilimlarni yetkazish masalasi ham muhim bo'lgan.

Asarda shunday misralar uchraydi:

*"Менинг назмим ёйилди олам ичра,*

*Кўп офат солди хайли одам ичра"* [1, 2-b.].

Ushbu baytlarda shoir o'z nazmining keng tarqalganini ta'kidlaydi. Biroq she'riyatning ommalashuvi o'z-o'zidan ijobiy natijani kafolatlamaydi. Badiiy so'z qanday maqsadga xizmat qilishi kerak? Navoiy matnida bu masala diniy-ma'rifiy mazmunni yoritish zarurati bilan bog'lanadi. Shoir o'z ijodiy imkoniyatlarini muayyan maqsadga yo'naltirishga intiladi.

Asarning yaratilish sababini bayon qiluvchi qismda diniy masalalarni she'riy shaklda tushuntirish niyati aniq ifodalangan:

*"Дедимким, айлайин бир нусха мастур*

*Ки, бўлғай дину ислом уйи маъмур"* [1, 2-b.].

Ushbu misralar asarning g'oyaviy yo'nalishini anglashda muhimdir. "Dinu islom uyini ma'mur etish" ifodasi diniy bilimlarni mustahkamlash, ularni tushuntirish va ma'naviy hayotda qo'llashga undash mazmunini anglatadi. Demak, asarning yaratilishida faqat badiiy ijodga bo'lgan ehtiyoj emas, balki ma'rifiy vazifa ham muhim o'rin tutgan.

Navoiy bu niyatini yanada aniqroq ifodalaydi:

*"Баён қилғаймен андоқ равшану пок*

*Ки, идрок эткай они хайли атрок*" [1, 2-b.].

Bu baytlar asarning til xususiyatlarini tushunishda ham muhim. Shoir bayonning ravshan va tushunarli bo'lishini istaydi. Uning maqsadi diniy masalalarni faqat tor ilmiy doiradagi kishilarga emas, balki turkiy tilda so'zlashuvchi kengroq o'quvchilar qatlamiga yetkazishdan iborat bo'lgan, degan xulosaga kelish mumkin. Bunda turkiy tilning ma'rifiy mazmunni ifodalash imkoniyatlariga bo'lgan ishonch ham ko'rinadi.

Asarda muallifning niyati darhol amalga oshmagani ham qayd etiladi. Turli yumushlar va sharoitlar asarni yozishga to'sqinlik qilgani aytiladi. Keyinchalik esa muallifning bayoniga ko'ra, Xoja Ubaydullox — Xoja Ahror bilan bog'liq suhbat va topshiriq asarning yozilish jarayoniga turtki bo'lgan [1, 2-3-b.]. Shu tariqa asarning yuzaga kelishi shoirning avvalgi niyati, diniy-ma'rifiy ehtiyoj va muayyan tarixiy sharoit bilan bog'liq holda tasvirlanadi.

Asarning xotimasida uning yaratilish vaqti haqida ham ma'lumot berilgan. Navoiy "to'qqiz yuz besh" yilni qayd etadi [1, 14-b.]. Nashrda berilgan izohga ko'ra, bu sana hijriy 905-yilga, milodiy 1499-1500-yillarga to'g'ri keladi. Ushbu ma'lumot asarning yaratilish davrini belgilashda asosiy dalillardan biridir.

Shunday qilib, "Siroj ul-muslimin"ning yaratilish tarixi muallifning o'z bayoni orqali yoritiladi. Asarda ijodiy niyat, diniy-ma'rifiy maqsad va tarixiy sharoit

o‘zaro bog‘langan. Bu jihat uni nafaqat adabiy yodgorlik, balki Navoiy ijodiy qarashlarini o‘rganish uchun ham muhim manbaga aylantiradi.

## 2. ASARNING G‘OYAVIY MAZMUNI VA JANRIY XUSUSIYATLARI

“Siroj ul-muslimin”ning asosiy mazmuni islom ta’limotiga oid tushunchalarni izchil bayon etishdan iborat. Asarda aqida masalalari, iymon shartlari, islom arkonlari, tahorat, namoz, zakot, ro‘za va haj bilan bog‘liq qoidalar yoritilgan [1]. Mazkur mavzularning muayyan tartibda berilishi asarning ichki kompozitsiyasini belgilaydi.

Asarning to‘rtinchi betida “Shariatda ahkom sharhi va aqoid va qavoidi adosi” sarlavhasi keltiriladi. Undan keyin aqida va amal bilan bog‘liq masalalar tushuntiriladi [1, 4-b.]. Bu yerda muallif diniy tushunchalarni tasodifiy ketma-ketlikda emas, balki mazmuniy bog‘liqlik asosida yoritishga intiladi. Dastlab e’tiqod masalalariga, so‘ng amaliy qoidalarga murojaat qilinishi bayonning izchilligini ta’minlaydi.

Asarning keyingi qismlarida islomning besh rukni alohida sarlavhalar orqali yoritiladi. Masalan, namozga oid bo‘limlarda uning farzlari, vojiblari va sunnatlari izohlanadi. Tahorat va g‘uslga bag‘ishlangan qismlarda ham qoidalar guruhlarga ajratilib, tartib bilan bayon qilinadi [1]. Bunday qurilish o‘quvchiga mazmunni qismlarga bo‘lib o‘zlashtirish imkonini beradi.

Asarning janriy tabiatini belgilashda uning diniy-ma’rifiy mazmuni bilan she’riy shaklini birgalikda hisobga olish kerak. Uni faqat diniy qo‘llanma sifatida ko‘rish badiiy xususiyatlarini cheklab qo‘yishi mumkin; faqat she’riy asar sifatida talqin etish esa uning ma’rifiy vazifasini yetarlicha ochmaydi. Shu sababli “Siroj ul-muslimin”ni diniy mazmun va nazmiy bayon uyg‘unlashgan mumtoz adabiy yodgorlik sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq.

Asarning masnaviy shaklida yozilgani ham uning mazmuniga mos keladi. Masnaviyda har bir baytning alohida qofiyalanishi keng mavzuni izchil bayon qilish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Diniy qoidalar, tushunchalar va ularning izohlarini ketma-ket keltirishda bunday shaklning amaliy ahamiyati katta.

Biroq she'riy shaklning qulayligi faqat qofiyalash bilan belgilanmaydi. Vazn, sintaktik qurilish, so‘z tanlash va fikrning mantiqiy izchilligi ham o‘zaro muvofiq bo‘lishi kerak. Navoiy asarida ana shu unsurlar diniy-ma'rifiy mazmunni nazm orqali ifodalashga xizmat qiladi.

### 3. "SIROJ UL-MUSLIMIN"NING KOMPOZITSION QURILISHI

Asarning kompozitsiyasi uning ma'rifiy maqsadi bilan bevosita bog‘liq. Matnda muayyan sarlavhalar orqali mavzular ajratilgan, har bir bo‘limda esa alohida tushuncha yoki qoida yoritilgan. Bunday tuzilish asarni o‘qish va mazmunini anglash jarayonini tartibga soladi.

Dastlabki qismda hamd va diniy e'tiqod bilan bog‘liq fikrlar ifodalanadi. Keyin asarning yozilish sababi bayon qilinadi. Shundan so‘ng aqida masalalari va islomiy qoidalarning sharhiga o‘tiladi. Yakuniy qismda esa muallif asarning tugallanishi va nomlanishi haqida ma'lumot beradi [1].

Kompozitsiyaning bu tarzda tashkil etilishi muayyan mantiqqa ega: avval asarning ma'naviy asoslari ko‘rsatiladi, so‘ng uning yaratilish sababi tushuntiriladi, asosiy qismda esa mavzuga doir qoidalar izchil yoritiladi. Xotima mazmunni yakunlaydi va asarning maqsadini yana bir bor eslatadi.

Bo‘limlarning sarlavhalar bilan ajratilishi ham uslubiy vazifa bajaradi. Ular o‘quvchini keyingi mavzuga tayyorlaydi, mazmunning chegaralarini belgilaydi va matnni o‘zlashtirishni yengillashtiradi. Bu xususiyat asarning ma'rifiy tabiatini yanada ravshan ko‘rsatadi.

Asarning xotimasida Navoiy o‘z mehnatining natijasi ko‘pchilikka foyda keltirishidan umid qiladi. U quyidagicha yozadi:

*"Ки шояд анга нафъи ҳосил ўлғай,*

*Кўп элга ҳам бу маъни восил ўлғай"* [1, 14-b.].

Ushbu baytlar kompozitsiyaning yakuniy vazifasini ham ochib beradi. Asar muallif uchun shunchaki she'riy ijod mahsuli emas; u o‘quvchiga ma'lum mazmunni yetkazish va undan foyda hosil qilish vositasi sifatida ham qaraladi. Shu

jihatdan xotima asarning boshlanishida bildirilgan maqsad bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

## 4. ASARNING BADIIY-USLUBIY XUSUSIYATLARI

“Siroj ul-muslimin”ning badiiy-uslubiy xususiyatlarini o‘rganishda, avvalo, diniy mazmunning she’riy ifoda bilan uyg‘unligiga e’tibor qaratish lozim. Navoiy murakkab tushunchalarni bayon etar ekan, ularni muayyan tartibda izohlashga intiladi. Bu jarayonda she’riy shakl, qofiya va takroriy sintaktik qurilmalar mazmunning izchil berilishiga xizmat qiladi.

Asarda bayonning ravshanligi muhim uslubiy belgi sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir “Kitob nazmining sababi” bo‘limida fikrlarini “ravshanu pok” tarzda ifodalash niyatini bildiradi [1, 2-b.]. Bu maqsad asarning umumiy tuzilishida ham seziladi: mavzular alohida sarlavhalar bilan ajratiladi, qoidalar ketma-ket bayon qilinadi va asosiy tushunchalar o‘zaro bog‘lanadi.

Uslubning yana bir xususiyati — mazmuniy zichlikdir. Ayrim baytlarda bir necha tushuncha qisqa shaklda ifodalanadi. Masalan, aqida masalalari yoritilgan qismda e’tiqodning mohiyati qisqa va aniq bayon qilinadi:

*“Анинг маънисидур тил бирла иқрор,*
*Кўнгул бирла инонмоғлиғ даҳи бор*” [1, 4-b.].

Bu baytda e’tiqodning til bilan iqror etilishi va ko‘ngil bilan tasdiqlanishi o‘zaro bog‘langan. Sintaktik jihatdan parallel qurilgan ikki misra mazmunni tartibli ifodalaydi. Birinchi misrada tilga, ikkinchisida esa ko‘ngilga oid holat ko‘rsatilishi fikrning ikki tarkibiy jihatini ajratib beradi. Natijada baytning mazmuni ravon va esda qolarli shaklda ifodalanadi.

Asarda takror va parallelizmning vazifasi ham muhim. Diniy qoidalar bayonida bir xil sintaktik qoliplarning takrorlanishi matnning ichki ritmini ta’minlaydi, tushunchalar o‘rtasidagi munosabatni ko‘rsatadi va mazmuniy izchillikni mustahkamlaydi. Bunday qurilishlar matnni yod olish va qayta eslash uchun ham qulay bo‘lishi mumkin. Albatta, bu fikrni asarning har bir qismiga birdek tatbiq etishdan oldin alohida misralar asosida tekshirish zarur.

Badiiy ifoda vositalarini tahlil qilishda ularning vazifasini ham aniqlash kerak. Navoiy matnida "chiroq", "nur", "ravshanlik" singari mazmunlar asarning nomi va ma'rifiy maqsadi bilan semantik jihatdan bog'lanadi. "Siroj ul-muslimin" nomidagi "siroj" so'zi ham yorug'lik timsolini anglatadi. Xotimada shoir kitobni o'qigan kishining ko'ngli uning nuri bilan yorishishiga umid bildiradi [1, 14-b.]. Demak, yorug'lik obrazi asarning nomi, maqsadi va yakuniy tilagi o'rtasida mazmuniy bog'liqlik hosil qiladi.

Bu holatni asarning asosiy g'oyasini ifodalovchi ramziy birlik sifatida talqin qilish mumkin. Biroq "nur" timsolining barcha qo'llanishlarini bir xil ma'noda izohlash to'g'ri bo'lmaydi. Uning ma'nosi har bir o'rinda matn konteksti asosida aniqlanishi kerak.

Asarning uslubida murojaat shakllari ham uchraydi. "Bilgil", "eshit", "angla" singari buyruq-istak mazmunidagi birliklar o'quvchining diqqatini muayyan tushunchaga qaratadi. Bunday fe'llar bayonga bevositalik beradi. Muallif faqat ma'lumot yetkazmaydi, balki o'quvchini fikr yuritishga va bayon qilinayotgan qoidaga e'tibor berishga undaydi.

Shu o'rinda asarning badiiyligini qanday tushunish kerak, degan savol tug'iladi. Unda voqeabandlik yoki obrazlar tizimi asosiy o'rinda turmaydi. Badiiylik ko'proq nazmiy shakl, ritmik uyushqoqlik, sintaktik parallelizm, ramziy ifoda va so'z tanlash mahorati orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun "Siroj ul-muslimin" poetikasini o'rganishda faqat an'anaviy she'riy san'atlarni izlash bilan cheklanmasdan, bayonning qanday tashkil etilganini ham tahlil qilish lozim.

## 5. TIL XUSUSIYATLARI VA DINIY TERMINOLOGIYA

"Siroj ul-muslimin" eski o'zbek adabiy tilining diniy-ma'rifiy mazmunni ifodalash imkoniyatlarini ko'rsatadigan manbalardan biridir. Asarda turkiy so'zlar bilan bir qatorda arabcha va forscha kelib chiqishga ega bo'lgan ko'plab birliklar uchraydi. Ularning bir qismi islomiy aqida va ibodatlarga oid maxsus tushunchalarni anglatadi.

Masalan, “aqoid”, “shariat”, “farz”, “vojib”, “sunnat”, “tahorat”, “g‘usl”, “zakot” va “kafforat” kabi terminlar asarning mazmuniy asosini tashkil etadi [1]. Bunday birliklarning qo‘llanishi diniy mavzuning o‘ziga xos lug‘aviy qatlamini yuzaga keltiradi. Ularni tahlil qilishda so‘zning kelib chiqishi bilan cheklanmasdan, matndagi ma’nosi va vazifasini ham hisobga olish zarur.

Asarda terminlarning izchil guruhlanishi ham kuzatiladi. Masalan, tahoratga oid bo‘limlarda farzlar, sunnatlar, mustahablar va tahoratni buzuvchi holatlar alohida sarlavhalar ostida beriladi [1, 7-b.]. Bu usul mazmunni tasniflash va tushunchalar o‘rtasidagi farqni ko‘rsatishga xizmat qiladi. Shu jihatdan asar tili nafaqat badiiy, balki izohlovchi va tasniflovchi xususiyatga ham ega.

Navoiy turkiy tilning imkoniyatlaridan foydalanib, diniy terminlarni she’riy bayon tarkibiga kiritadi. Ayrim tushunchalar bevosita nomlanadi, ayrimlari esa qisqa izohlar orqali ochib beriladi. Natijada terminologik aniqlik bilan she’riy ifoda o‘rtasida muayyan muvozanat hosil bo‘ladi.

Biroq bunday matnni zamonaviy o‘quvchi uchun sharhlashda ehtiyotkorlik talab etiladi. XV asr oxiridagi so‘z shakllari, grammatik qurilmalar va ayrim terminlarning tarixiy ma’nolari bugungi adabiy til me’yorlaridan farq qilishi mumkin. Shu sababli matnni tahlil qilishda nashrda berilgan izohlar, tarixiy lug‘atlar va ishonchli filologik tadqiqotlarga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

Asarning til xususiyatlarini o‘rganish yana bir masalani yuzaga chiqaradi: diniy mazmunni turkiy tilda bayon etish qanday imkoniyatlar yaratgan? Navoiy o‘z bayonida turkiy tilning fikrni izchil ifodalash, tushunchalarni tasniflash va she’riy shaklda yetkazish imkoniyatlaridan foydalangan. Bu holat eski o‘zbek adabiy tilining ma’rifiy vazifalarni bajarishdagi salohiyatini ko‘rsatadi.

## 6. ASARNING MATNSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

Mumtoz adabiyot asarlarini o‘rganishda ularning mazmunini tahlil qilish bilan bir qatorda, matnning ishonchli nashriga tayanish ham muhim. “Siroj ul-muslimin”ning ushbu maqolada foydalanilgan nusxasi Suyima G‘aniyeva

tomonidan nashrga tayyorlangan bo‘lib, 2000-yilda Toshkentdagi “Fan” nashriyotida chop etilgan [1].

Nashrning izohlar qismida ayrim tarixiy shaxslar, diniy atamalar va arabcha iboralar sharhlangan. Masalan, “Kitob nazmining sababi” bo‘limidagi Xoja Ubaydullox bilan bog‘liq ma’lumotlar asarning yaratilish tarixini tushunishga yordam beradi [1, 3-b.]. Bunday izohlar matnning tarixiy mazmunini ochish bilan birga, undagi ishoralarni to‘g‘ri talqin qilish uchun ham zarur.

Asarning matnshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganilishi kelgusida ham muhim ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qoladi. Qo‘lyozma nusxalarini qiyoslash, matn variantlarini aniqlash va terminlarning tarixiy shakllarini tekshirish orqali asarning til xususiyatlari haqida aniqroq xulosalarga kelish mumkin. Biroq bunday xulosalar qo‘lyozmalar va nashrlar o‘rtasidagi farqlar bevosita tekshirilgandagina asosli bo‘ladi.

Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan esa asarning poetikasini yanada chuqurroq o‘rganish imkoniyati mavjud. Xususan, vazn va qofiya tizimi, sintaktik parallelizm, takror, murojaat shakllari hamda diniy terminlarning badiiy matndagi vazifasini alohida tadqiq etish mumkin. Bu yo‘nalishlar asarning o‘ziga xos uslubini yanada aniqroq tavsiflashga yordam beradi.

## XULOSA

Alisher Navoiyning “Siroj ul-muslimin” asari diniy-ma’rifiy mazmunni nazm orqali ifodalagan muhim mumtoz adabiy yodgorlikdir. Uning yaratilish tarixi asarning o‘zidagi ma’lumotlar orqali yoritiladi. Xususan, “Kitob nazmining sababi” bo‘limida muallif asar yozish niyatini, diniy tushunchalarni turkiy tilda ravshan bayon etish istagini va bu ishning yuzaga kelish sharoitlarini bayon qiladi. Xotimada esa asarning yaratilish sanasi hamda undan kutilgan ma’rifiy foyda haqida ma’lumot beriladi.

Asarning g‘oyaviy mazmuni aqida va islomiy amaliyotga oid masalalarni izchil yoritishga qaratilgan. Mavzularning alohida sarlavhalar bilan berilishi,

tushunchalarning tartib asosida bayon qilinishi va xotimaning boshlang‘ich maqsad bilan mazmunan bog‘lanishi kompozitsion yaxlitlikni ta’minlaydi.

Badiiy-uslubiy jihatdan asarda nazmiy shakl, sintaktik parallelizm, takror, murojaat shakllari va ramziy ifoda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, “ravshanlik” va “nur” mazmunining asar nomi hamda xotimasida o‘zaro bog‘lanishi uning ma’rifiy g‘oyasini kuchaytiradi. Til xususiyatlari esa eski o‘zbek adabiy tilining diniy terminlarni izchil ifodalash va murakkab mazmunni she’riy shaklda yetkazish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Shu asosda “Siroj ul-muslimin”ni faqat diniy qoidalar bayoni sifatida emas, balki mazmun, til va poetik shakl o‘zaro uyg‘unlashgan adabiy asar sifatida baholash mumkin. Uning badiiy-uslubiy xususiyatlarini yanada chuqur o‘rganish uchun matnni misralar kesimida tahlil qilish, boshqa ilmiy nashrlar bilan qiyoslash va tarixiy-lisoniy izohlarni kengaytirish zarur.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, A. Siroj ul-muslimin / Matnni nashrga tayyorlovchi S. G‘aniyeva. — Toshkent: Fan, 2000. — 14 b.
2. Eshniyozova, M. Poetic Expression of Religious-Mystical Ideas in “Siroj ul-Muslimin” by Alisher Navai // Alisher Navoiy. — 2024. — T. 4, № 1. — URL: https://www.tadqiqot.uz/index.php/navoi/article/view/9548
3. Maxmudova, N. Sh. Alisher Navoi’s “Siroj ul-Muslimin”: A Shining Example of Religious and Educational Heritage // Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. — 2025. — T. 3, № 7. — B. 323–327. — URL: https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/3859
4. Hamrayeva, N. H., Muqumova, D. “Siroj ul-muslimin” asarining nashrlari xususida // Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi. — 2026. — 67-son, 1-to‘plam. — B. 148–152. — URL: https://journalss.org/index.php/tal/article/view/24349

5. Hamrayeva, N. H. "Siroj ul-muslimin" asarida ro'za masalalarining bayoni // Modern Science and Research. — 2025. — T. 4, № 1. — URL: https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/64610
6. Rizamuxamedova, O. A. Alisher Navoiyning "Siroj ul-muslimin" asari manbalari va talqini // Modern Education and Development. — 2026. — T. 49, № 5. — URL: https://journalss.org/index.php/mod/article/view/28714
7. Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. Navoiyshunoslik. — Toshkent: Tamaddun, 2018.
8. Sirojiddinov, Sh. Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. — Toshkent: Akademnashr, 2011.
9. Yusupova, D. O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish adabiyoti (Alisher Navoiy davri). — Toshkent: Tamaddun, 2016.
10. Komilov, N. Ma'nolar olamiga safar. — Toshkent: Tamaddun, 2016.